

LAPSESUUFOLKLOOR LINGVISTILISE HUUMORITEOORIA VAATEVÄLJAS

Suulistel ütlustel põhinev kirjalik traditsioon

PIRET VOOLAID

Lapse silmade ja otsekohese suu läbi vahendatud reaalsuse humoristlike peegeldustega oleme kõik vähem või rohkem kokku puutunud. Oma ligapäevaelus teevad seda ilmselt kõige rohkem lapsevanemad, kellel on võimalus lapse kasvamist vahetult tunnistada, aga kindlasti ka lasteaiapäetajad, kes on lapsega tema argipäevastel ärkvelolekuaegadel enamgi koos kui vanemad. Levinud kommet laste ütlusi kirja panna võib tänapäeval käsitleda pere- ja lasteaiapärimuse osana. Omaette huumorivormina kohtab lapsesuütlusi sageli tänapäeva video-, audio- ja sotsiaalmeedias. Täiskasvanumaailma teemade üle arutlemine läbi lapse maailmatunnetuse ning lapse lennukas keeleloome mõjuvad siiralt, ehedalt, sageli humoorikalt. Seesama lapse kõnepruugile omane siirus ja ehedus on keelde toonud ka tuntud väljendi *lapsesuu*, mida kasutatakse piltlikus tähenduses laiemalt lapselikult otsekohese rääkimise kohta (EKSS 3: 55). Nn lapsesuuga öeldu võib tihtipeale olla omamoodi sihilik retooriline võte, nt poliitikute kõnetarvitus.

Laste naljakate sõnaseadete ja ütluste kirjapanemine on tänapäeva kirjakuultuuris populaarne traditsioon, ometi on eesti folkloristide sellealased põhjalikumad uurimused seni kirjutamata. Põhipõhjusena võib nimetada tõsiasja, et lapsesuunaljad on tekkehetkel seotud konkreetse lapsega, seega tugevalt autorilooming, millele hakati folkloristikas suuremat tähelepanu pöörama alles mõnikümmend aastat tagasi. Lastepärimust on Eestis küll sihipäraselt kogutud alates 1920. aastatest,¹ kuid otsustav pööre uurimises langeb siiski alles 1992. aastal toimunud üle-eestilise koolipärimuse kogumisvõistluse järgsesse aega (vt nt Kõiva 1995)² ja lastepärimuse rikkalikus maailmas on küllalt tahke, mille analüüsimine seisab alles ees.

Alates 2010. aasta sügisest on mul olnud võimalus osaleda Eesti Kirjandusmuuseumi koordinaatorina Haridus- ja Teadusministeeriumi algatatud lasteaiapäetajate üleriigilise eesti keele koolitusseminaride sarja korraldamisel. Nüüd juba igal aastal Tartus toimival kahepäevasel seminaril saavad traditsiooniliselt sõna kirjanikud, teadlased, muuseumitöötajad ja alushariduse praktikud. Arutletakse keelekasutuse tähenduse ja väärtuste üle ühiskonnas ning käsitletakse kultuuripärandi ja folkloori – on ju folkloorigi ehitusmater-

¹ Aastatest 1921–1939 pärineb Walter Andersoni, ülemaailmselt tuntud rahvaluuleteadlase ja Tartu Ülikooli esimese rahvaluuleprofessori lastelaulude kogu (58 832 lk).

² Doktorikraadi tasemel on eesti folkloristidest ainsana lastepärimust eraldi uurimisvaldkonnana käsitlenud Anu Vissel väitekirjas „Lastepärimus muutuv ühiskonnas” (Vissel 2004).

jal keel – kasutusvõimalusi keeleõppes. Esimesel koolitusseminaril juhtisin lastepärimuse teemalist töötuba, mille eeltöona võrsus idee Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti Rahvaluule Arhiivi ühiskorraldusel välja kuulutada üle-eestiline lasteaiapärimuse kogumisvõistlus.³ Põhjaliku küsitluskava ühe vastusena laekus rahvaluulearhiivi ühtekokku üle 100 arvutielehekülje laste lähedaid väljendeid ja naljakaid ütlemissi, nn lapsesuunalju, mis moodustavad arvestatava tekstikorpuse kaesoleva uurimuse allikmaterjali.

Kirjutise eesmärk on teha sissevaade saadud materjali. Minu põhilised uurimisküsimused on: 1) kuidas lapsesuunalju määratleda, milline laiem pilt nähtusega seoses avaneb, 2) mida on õpetajad tajunud naljakana ja pidanud kirjapanemise vääriliseks, 3) millistel huumoriteoreetilistel mehhanismidel lapsesuuhumor põhineb ja milliste seaduspärade alusel kirja pandud lapsesuunalju süstematiseerida.

1. Ainese erialadevaheline uurimine

Lapsesuunaljade määratlemisel ja analüüsimisel satub uurija otsekohe interdistsiplinaarsele väljale. Kahtlemata on keele ja folkloori piirimaale jäävad ütlused laiema lastekeele üks osa, mistõttu tuleb lapsesuunalju uurides arvestada lapse keele ja kõne arenguga seotud aspekte.

Folkloristlikust vaateprismast kvalifitseeruvad lapsesuunaljad reaalelu naljakate juhtumite, humoorikatel eluseikadel rajanevate (keelespetsiifiliste) lugude (vt Hiiemäe 2014: 845) hulka. Mall Hiiemäe (2014: 845) on osutanud, et üksikisikukesksete ja tõsielumõjuliste (humoorikate) rahvajuttude kogumine algas 1930. aastail, kuid teaduslik käsitlus ja sihipärasem mõisteline määratlemine tekkis eesti folkloristikas 1960. aastail. Termin *lapsesuunaljad* eelkäija *lapsesuu naljandid* leiame aga juba 1941. aastal Rudolf Põldmäe koostatud väljaande „Eesti rahvanaljandid“ I köite „Inimese eluperioodid“ sisesejuhatusest:

Naljaheitmiste ja naerualuseks satub inimene juba sündimisel ja lapsepõlves. Elukogenu vaatlejale pakub rohkesti nalja teiste rumal teadmatuse elu tekkimise ja arengu nähtustest. Naeruta ei saa mööda ka lapse vaimuelu kujunemise kobavatest keerdkäikudest. See loob nn. „l a p s e s u u“ naljandid, mida on elavalt harrastanud ka meie endised ajalehed ja perekonna-ajakirjad, kust on mõjustusi tulnud rahvanaljanditelegi. Liigselt kirjanduslikud tüübid on siin siiski kõrvale jäetud, kuigi allikaküsimused pole kaugelki veel lahendatud. Teisest küljest toetuvad lapse loogika naljandid tõsilugudele, millel polegi veel rahvaloomingu traditsionaalsust. Siiski leidub selles rühmas rohkesti põliseid motiive, mis on laialdase levikuga kulunud juba ümmarguseks ja omandanud kunstiteadliku vormipinget (Põldmäe 1941: 8).

Niisiis on Põldmäe nähtuse dokumenteerinud ja nimetanud üksiti tollase rahvaluuleteaduse seisukohast olulise autentsuse ja sekundaarkirjandus-

³ Alusharidusega tegelevatele ametnikele ja õpetajatele suunatud koolitusseminaride kavad ja materjalid on leitavad internetiaadressil <http://folklore.ee/kp/lp/>, aastail 2010–2011 toimunud üle-eestilise lasteaiapärimuse kogumisvõistluse ja küsitluslehe kohta vt http://folklore.ee/kp/lp/index_e.html

likkuse küsimuse. Samuti on ta juba tookord osutanud meedia mõjule lapsesuunaljandite levikul. Naljad ise (nr 15–96) on raamatus jagatud rubriikidesse „Lapse rumalus ja äpardused”, „Lapse avameelsus”, „Laps teeb pahandust”, „Lapse laiskus, jonnakus ja kurjus”, „Laps tegutseb täiskasvanuna. Lapse tarkus ja kavalus”.

Sigrid Schmidt (2005: 257) on välja toonud kolme tüüpi lapsesuunaljad: 1) stereotüüpsete lapspeategelastega naljad, mille alla paigutub suur osa folkloorseid nalju, nt Eestis Juku anekdoodid, 2) lapselt lapsele räägitud naljad, milles esineb lapse ja täiskasvanu konfrontatsioon; 3) täiskasvanutele adresseeritud päriselulised tõsised repliigid, mis tunduvad täiskasvanule lõbusad ja naljakad. Kui Põldmäe „Eesti rahvanaljandites” toodud lapsesuunaljandid esindavad põhiliselt esimest alltüüpi, siis lasteaiaõpetajate kirjapanekud kuuluvad pigem viimasesse rühma. Erinevus anekdoodist ilmnebki selles, et lapse enda jaoks pole väljaütlemised tavaliselt naljakad, täiskasvanu aga tajub argisituatsioonis ette tulnud nalja tahtmatu huumori (ingl *unintentional humour*, vt Martin 2007: 14–15) või juhuhuumorina (*accidental humour*, Nilsen, A. P., Nilsen, D. 2000: 6–9).

Nii nagu lastepärimuse kogumine-uurimine, nii ulatub lastekeele kogumine ja uurimine Eestis 1920. aastatesse. Esimese üleskutse teha lastekeele kohta ülestähendusi avaldas Julius Mägiste 1924. aastal ajakirja Eesti Keel esimeses numbris ilmunud artiklis „Paar sõna lastekeelest” (Mägiste 1924), 1930. aastatel tegelesid lastekeelega ka Andrus Saareste ja Paul Ariste (Argus 2003). Tänapäeval on lastekeele kogumine ja uurimine Eestis professionaalselt kõrgel järjel, igapäevakõne suuliste lindistuste põhjal loodud esinduslik korpus (esimesed eesti andmed lisanud 1998. aastal Reili Argus (2007)) kasutab rahvusvahelist süsteemi CHILDES (*Child Language Data Exchange System*), mis on välja töötatud erinevate uurijate kogutud keelematerjali ühistel alustel transkribeerimiseks ning töötlemiseks, võrdlemiseks ja jagamiseks. Sedalaadi korpuste lingvistilised eesmärgid on esimese ja teise keele omandamise, kakskeelsuse ning mitmesuguste kliiniliste probleemide uurimine, korpuse põhjal on ilmunud mitmed käsitlused sellest, kuidas väikelaps emakeelt omandab. Puhtlingvistiliselt peegeldab artikli allikokorpus samuti keeleomandamisprotsessi olemust, lapse keeleloogikat (korduvaid keelevääratusi) ja arusaamu. Kõnealuse materjali taustal selgus ühtlasi, et lasteaia logopeedid kirjutavad laste vaimukaid ütlusi muuhulgas üles just ametialasest huvist – kõnetehniliste vigade analüüsiks.

Analoogseid lastekeelekogusid võib näitena tuua ka väljastpoolt Eestit. Vene keeleteadlase Vera Hartšenko (2012) koostatud vene lastekeelele eriomaste ütluste korpus loodi aastail 2005–2011 kestnud projekti tulemusena. Materjal on kogutud uurija kahe lapselapse, 2003. ja 2006. aastal sündinud poisi argikõne pikaajalisel jälgimisel. Hartšenko nimetab omaloodud korpust sõnaraamatu alternatiivseks žanriks, mis on järjekordne lastekeele eripära arsenal, võimaldades tuvastada ja uurida lastekeelt interdistsiplinaarselt laialdastest aspektidest. Pikemas perspektiivis on Hartšenko eesmärk ühitada kogutu varasemate materjalidega, et koostada mitmekõiteline vene lastekeele sõnaraamat. Kirjapanemisel on autor ise lähtunud järgmistest tehnilistest aspektidest: sõna- ja vormiloome fakt, ühildumisviga, sõna vale rõhk, lapse küsimus, lapse arutelu (rõhuasetus lapse seisukohtadel-arusaamadel), täiskasvanu jäljendamine (Hartšenko 2012: 15).

Kogu lapsesuunaljade diskursust tuleb ühtlasi vaadelda pedagoogilisest rakursist. Sellisel juhul tuleb taas esile tõsi, et huumor lähtub täiskasvanu positsioonilt ja täiskasvanud nii räägivad nalju edasi kui ka võivad nt naljaka keelevormi võtta pidevasse käibesse. Kasvatusteadlased on samas rõhutanud, et pedagoogiliselt on väärrakata lapse kõnet, kasutades moonutatult öeldud sõnu, kuigi need tunduvad täiskasvanuile naljakate ja huvitavatena, sest lapse jaoks ei ole neis midagi huvitavat, ta ei taju ise, et ütleb neid teistmoodi kui suured inimesed, naermine ja narrimine hoopis haavab ja tekitab hämmeldust (Kraav 2007: 75). Niisiis ongi ühe ja sama uurimisainese korral eri distsipliinide rõhuasetused erinevad.

2. Huumoriteoreetiline raamistus

Lapse silmade läbi ja suulisel teel vahendatud kogemuse vormib looks keegi teine, tavaliselt pereliige – lapse- või vanavanem, vanem õde-vend, hoidja, lasteaiapäetaja vmt, ükskõik kes sündmuse tunnistajaks on sattunud. Sõnastamisväärsaks teevad kogemuse tavapärasest erinev loogika, keelevääratused, edasiarendused, mis tunduvad huvitavad ja emotsionaalselt väärt jäädvustamist. Lapsesuunaljad on igapäevakõne osa, kuulja ja loo edasijutustaja/kirjapanija jaoks enamasti meelelahutuslike funktsioonidega spontaanne ja argine situatsioonihuumor, mida laps ise tavaliselt naljakana ei tajugi. Pärirühma siseselt on lood harilikult seotud konkreetse lapse ja sündmusega, kuid väärt süžeed võivad anonüümse naljana konkreetsest kogukonnast (nt huumorikogumike kaudu või anekdoodina edasi rääkides) väljapoole kanduda ja levida.

Lapsesuutluste kogujad on laste väljaütlemisi nimetanud laste mõtlemise geniaalsuse ja loomingulisuse väljenduseks (Tšukovski 2001). Sotsiaalsetele aspektidele suunatud kultuurilis-ajaloolised naljateooriad räägivad huumorist kui ühiskonda peegeldavast nähtusest, mille abil saab avastada varjatud vaateid ühiskonnas toimuvale, vastuolusid või valupunkte (Laineste 2003: 798). Nii võiks ka käesolevas uurimuses tõstatada küsimuse, kuivõrd kajastub laste silme läbi ümbritsev reaalsus, mida võib ütluste põhjal öelda tänapäeva lapse eluolu kohta laiemalt.

Avaramas ühiskondlik-kultuurilises kontekstis sobitub laste ütlustel põhinevate naljade uurimine viimaste aastakümnete muutunud lapsepõlvkäsitlemustega, milles raskuskese on nihkunud traditsioonilisest sotsioloogilise käsitusviisi poole. Traditsioonilisel viisil on last loomupärase ebaküpsuse ja ebapädevuse tõttu vaadeldud pigem täiskasvanust sõltuva olendina, lapsepõlvesotsioloogiline vaatepunkt on aga lapsekeskne, laps on aktiivne ühiskonnaliige, kellele antakse suurem sõnaõigus ja kellega arvestatakse (Prout, James 2005: 59; Suvi 2009). Tähelepanu pööramine laste öeldule seab lapse kui isiksuse ja tema arvamuse olulisele kohale, toob kuuldavale lapse hääle. Ainese folkloriseerudes on naljakatel ütlustel potentsiaali muutuda rühma- või perepärimuseks, mis võib jääda aastateks kogukonna kõnepruuki. Esialgse konteksti ja personaalsuse hajudes saab oluliseks just naljakas ütlus, mis eriti lühikeses vormis sõnana juurdub nt kogukonna slängi või pikema narratiivina jääb käibesse. Lapse kasvades võivad naljakad lood aktualiseeruda, seejuures võib lapse enda reageering olla ambivalentne. Naljad võivad olla

lapse identiteeti toetavaks vahendiks, mis aitab kaasa isiksusliku minapildi väljakujundamisele ja kirjeldab-tähtsustab last ajas, mida ta ise ei mäleta („Mina rääkisin/ütesin nii.“). Sel moel rikastab talletatu lapse teadmist endast sotsiaalsetes olukordades ja suhetes, toetab isikliku mineviku mälu. Pole aga välistatud, et lapse kohta käivate naljade rääkimine võib aastaid hiljem valmistada loo peategelasele hoopis piinlikkust.

1960.–1970. aastatel tõusid huumoriuurimises üsna tugevasti esile nn kognitiivsed huumoriteooriad, mis lähtuvad huumorist kui kognitiivsest kogemusest ning tuginevad sellele, et naljakas (verbaalses või mitteverbaalses) objektis endas on mingi objektiivne, „tegelik“ vastuolu või ühtesobimatus (nn inkongruents), mis tekitabki üllatusmomendi ja naljakuse (Krikmann 2004: 6). Käesoleva materjali põhjal otsustades teeb sündmuse talletamis- ja edasirääkimisväärses ütluse humoorikus, nalja tekkeks vajaliku üllatusmomendi põhjustavad lapse ootamatu loogika, asjadest omamoodi arusaamine, väärilistamine, keelevääratused, mis tunduvad teatud situatsioonis või *per se* vaimukad, emotsionaalselt väärt jäädvustamist ja edasirääkimist. Vasturääkivused, liialdused, alateadlikud eksitused, ehe ja lapselikult siiras otsekoheus erinevad tihtipeale täiskasvanulikust kõnepruugist ja mõjuvad kuulajale üllatuslikult.

Alleen Pace Nilsen ja Don L. F. Nilsen (2000: 6) on juhusliku huumori jaganud lingvistiliseks (verbaalseks) ja füüsiliseks. Lapsesuuhumor kui verbaalne allikmaterjal liigitub lingvistiliseks huumoriks, mistõttu sellel on kindel koht lingvistilistes huumoriteooriates. Peale lapsesuütluste saame sarnase juhuhuumori alla paigutada nt ajakirjanike naljakad ütlused (spordikommentaatorite naljakad väljaütlemised – vt Voolaid 2010), õpilastöödest (nt kirjanidest, üliõpilasuurimustest) pärinevad naljakad tsitaadid jpt, millel on suhteliselt universaalsed alused. Ka lapsesuupärimust on adekvaatne analüüsida Salvatore Attardo ja Victor Raskini (1991) verbaalse huumori üldteooria (*General Theory of Verbal Humor*) valguses, mis üldjoontes seisneb kuue teadmusressursi hierarhilises representatsioonimudelis. Teadmusressursside tasandid on lühidalt kokku võttes 1) skriptide (ehk tähenduskeemide) opositsioon, mis on võetud üle Raskini (1985) varasemast semantilisest huumoriteooriast ja mille kohaselt nali peab sobima kahe eri skriptiga ning need omakorda peavad olema omavahel mingis mõttes vastandlikud; 2) loogiline mehhanism, mille rikkumisel tekkivad häired ja väaranalooiad kutsuvad esile huumori; 3) situatsioon, mis moodustab nalja kontekstuaalse alustala ning hõlmab tegevust, osalisi, objekte jne; 4) sihtmärk ehk nalja pilkeobjekt; 5) narratiivne strateegia ehk žanr, milles nali töötab (nt anekdoot, vanasõna, mõistatus), käesoleval juhul lühema-pikema monoloogina või dialoogina esitatud napolisõnalise tegevuse kirjeldusega tekstid, milles puäntrõhk on lapse ütlusel; 6) keel ehk koomika tekkeks vajalikud lingvistilisel tasandil toimivad aktuaalsed leksikaalsed, süntaktilised, fonoloogilised jne valikud (Attardo 2010: 108, Krikmann 2004: 54–63). Teooriat saab rakendada igale naljatekstile eraldi, käesoleva artikli allikainest tulenevalt keskendun analüüsiosas peamiselt materjali suhtes relevantsele lingvistilisele tasandile, mida on peetud ülejäänutest mõjustatud baastasandiks. Samas osutan foonil ainese seostele kõigi teiste tasanditega.

3. Materjal, kogumismeetod ja analüüs

Lasteaiapärimuse kogumisvõistluse materjali põhjal on artiklis esiplaanil lapsesuunaljad lasteaias kontekstis ja lasteaiapärimise vaatepunkt. 2011. aasta lasteaiapärimuse kogumisvõistluse avatud vastustega küsitluskava hõlmas kolme teemat: 1. Tähtpäevad ja peod. 2. Mängud. 3. Jutud ja ütlemsed. Kolmanda teema all oli eraldi punkt C: Palun jälgige mõne aja vältel lapsi ja pange kirja laste naljakaid ütlemsi. Sellele punktile vastas 45 lasteaiatöötajat (õpetajad, logopeedid) 34 eesti õppekeelelasteaiast üle Eesti, ühtekokku laekus üle 100 arvutielektronilise materjali ja 880 teksti kirjutatud lapsesuunalju. Lühemad vastused sisaldasid lühivaatluse tulemusena üles kirjutatud üksikuid ütlusi, pikemates vastustes oli üle 120 teksti (nt Tartu Kannikese lasteaias õpetajate 129 kirjutatud tagasiulatuvalt aastaist 2001–2010).⁴

Kogumisvõistlusega sai kinnitust tõsiasi, et paljudes lasteaiarühmades on õpetajad algatanud traditsiooni panna jooksvalt kirja laste lahedaid ja vaimukaid ütlusi. Võimaluse ja hea tahtmise korral on sellistest kirjutatud kokku pandud ja välja antud kogumikud, mis omaette rühmapärimusena jäävad lasteaiaga meenutama kõigile asjaosalistele. Ametlikult on sedalaadi kirjutatud koostöö koostöö lapse õppe- või arenguportfoolios (arengumapis), mida peetakse iga lapse kohta terve tema lasteaiaperioodi vältel ja mis on oluline lapse arenguhindamise protsessis. Tartu lasteaias Helika õpetajate kaaskirjast võib lugeda kogutu emotsionaalsest väärtusest kingitusena. Lõpurühma lastega on seal kokku pandud illustreeritud raamatuid „Lapsesuu”, mida on kingitud lasteaias sünnipäeva puhul või kooliminejatele lõpuaktusel (ERA, DK 40, 202 (3.C)).

Lapsesuunaljade kogumisaktiivsus on toimunud teisigi ja õpetajad osalevad neis meeleldi. Eelmainitud kaaskirjast võib lugeda, et Tartu lasteaias Helika õpetajad Merike ja Öie võitsid 2009. aastal laste naljadega Tähekesel naljavõistluse, misjärel ilmusid laste ütlused nii ajakirjas Täheke kui ka kogumikus „Kükitav mannatera” (Martson 2010).

Hargla kooli lasteaiapärimise sõnul kogutakse laste ütlemsi eraldi kaustikusse, „et ei ununeks”, ja naljapäeval ehk 1. aprillil loetakse neid lastele ette (ERA, DK 40, 180 (3.C)).

Nähtuse nimetamise ega mõistestiku kohta lasteaiapärimise õpetajad oma vastustes üldiselt lisainfot ei kirjutanud. Kuna küsitluskavas oli palve „panna kirja „laste naljakaid ütlemsi””, puudus vastajatel vajadus nähtust ise termineerida. Mõningaid eemilisi määratlusi leidub siiski, nt Kuressaare Tuulte Roosi lasteaias õpetaja Tiina Martinson nimetab oma kaaskirjas neid naljakaid ütlusi terminiga „muhin” (ERA, DK 40, 10 (3.C)).

Kirjutatud jagunevad üldjoontes kaheks: 1) ütlusteks, mis on tulnud ette juhusliku igapäevategevuse ja -suhtluse vältel, ning 2) ütlusteks, mis on saadud vastuseks õpetaja sihipärasele küsimusele ja ootustele (õpetaja on jäänud arutelu mõnel etteantud teemal – nt õnne tähendus, kelleks soovivad lapsed suurena saada jms). Vormilt (mis moodustab eespool nimetatud verbaalse huumori üldteoorias narratiivse strateegia) võivad kirjutatud olla ainult anonüümsed lapse lühimonoloogid (nt lapse keelekasutuses ette tulnud tähelepanuväärne sõna koos õpetaja esitatud tähendusega) ilma iga-suguse konteksti- või situatsioonikirjeldusest.

⁴ Kogumisvõistlusele laekunud lapsesuunamaterjal on täiel määral sisestatud andmebaasi <http://folklore.ee/Lapsesuu/> (Voolaid 2015), mis on eetilistel kaalutlustel parooliga kaitstud.

1. Leksikaalne üksus, millele on lisatud sõna või sõnaühendi tähendus.

Müri oli – äike müristas (ERA, DK 40, 234 (3.C)).⁵

2. Ütlus on esitatud lapse otsese kõnena, millele eelneb lapse eesnimi või lapse eesnimi koos vanusega.

Tormi: „Minul on need täitsa uued peksapüksid” (teksapüksid) (sept ’10) (ERA, DK 40, 235 (3.C)).

Raio (3-a): „Kui mul oleks üks jalg, ma teaksin täpselt, kus jalga saabas käib!” (ERA, DK 40, 258 (3.C)).

3. Sageli on õpetajad kirja pannud enda ja lapse või laste omavahelise dialoogi, milles nalja kutsub esile nt lapse vastus õpetaja küsimusele või reageering mingile omavahelisele tegevusele.

Kasvataja küsib Markus Sandrilt: „Kas ma võin sind aidata ja mandariini ära koorida?”

Markus Sander küsib vastu: „Kas sa tahad koored ära süüa?” (ERA, DK 40, 126 (3.C)).

4. Harvem esineb õpetajate pikema kontekstuaalse kirjeldusega narratiive, milles lapse ütlus on koomikat esile kutsuv kokkuvõttev lõpplahendus.

4-aastane poiss jälgis küünla põlemist ning minu loal hakkas kopsikuga küünlaleeki ära kustutama. Ta vajutas seda küünlale liiga kõvasti peale ning sulanud küünlarasva tilgad kukkusid põrandale ja hangusid ära. Mina ütlesin: „See on küll nüüd pahandus.” Poiss vastas: „See ei ole pahandus, see on tööõnnetus” (ERA, DK 40, 118 (3.C)).

Tegemist on lühifolklooriga, milles narratiivne tegevuse kirjeldus on napi-sõnaline või üleüldse puudub ja milles lapse ütlus on ühtlasi koomilist efekti põhjustav puant.

Mõningatel juhtudel on õpetajad lisanud kaaskirju. Maire Tõnusoos Tallinna Priisle lasteaiast on nentunud situatsioonikonteksti olulisust ja rõhutanud naljade kohta, „et tihtipeale on nad ainult antud situatsioonis naljakad. Sinna juurde lisandub veel lapse miimika, kehakeel jne” (ERA, DK 40, 222 (3.C)).

Tuleb nentida, et kontekst, situatsioon (verbaalse huumori üldteooria 3. tasand), ainese sünkreetilised ja multimodaalsed tahud on kirjapandud ütluste põhjal suhteliselt napilt kirjeldatud, samas on sellised detailid nalja tekkeks tõesti olulised, nt järgmises ütluses mõjub jalg üle põlve istuv laps täiskasvanule koomiliselt ja moodustab huumori tekke seisukohalt olulise detaili:

Raul (4-a) istub puhketoas kasvatajate seltsis, jalg üle põlve, ja kiidab: „Imavere lasteaed on jumala hea lasteaed!” (ERA, DK 40, 358).

⁵ Artiklis toodud näited on esitatud originaalkirjaviisis ja toimetamata kujul.

Nii mõnegi teksti puhul kerkib esile õpetajapoolse kontekstilise selgituse vajadus lõpliku tähenduse mõistmisel:

4-a Agnes hõikab kasvatajat: „Tule ruttu, Henri hakkab siin majandust tege-
ma!” (segadust tekitama) (ERA, DK 40, 329).

Käesolev uurimus pretendeerib esmasele materjali kategoriseerimise katsele. Kogu ainek on võimalik jaotada sisulis-temaatilisse süsteemi, mida olen samale materjalile rakendanud Ajakirjade Kirjastuse tellimisel koostatud kinkeraamatus „Meie armastuse emmed” (Voolaid 2012): nt perekond (emmed-issid, vanaemad-vanaisad), loodus (taimed-loomad-linnud), inimese välimus (ilu), tähtpäevad, olme (toitumine, riietumine, mängimine), abstraktsed nähtused (õnn, õnnetus, rikkus jne). Sisulis-temaatilisel liigitamisel võib üks tekst kuuluda korraga mitmesse kategooriasse. Sigrid Schmidt (2005) on oma uurimuses välja toonud lapsesuuütluste neli põhikategooriat: ebapiisavast keeleoskusest tulenevad naljad, vähesed teadmised täiskasvanumaailma kohta, küsimused, teravmeelsed vastused-reageeringud. Schmidt kategooriad on esindatud eri alustelt või hõlmavad üksteist: kaks viimast näivad olevat pigem vormilised, nt lapse küsimus või teravmeelne vastus/reageering võib olla naljakas just ebapiisava keeleoskuse või vähesel elukogemusel tõttu, ühtlasi võib see tuleneda vähestest teadmistest täiskasvanu elu kohta. Verbaalse huumori üldteooria kohaselt töötavad lapse ebapiisavast keeleoskusest tulenevad naljad esmajoonel lingvistilisel ressursil, lapse vähesed teadmised täiskasvanumaailmast võivad samuti ilmneda keelelisel tasandil, kuid peegeldavad samas tema arusaamu ümbritsevast ja toovad enam esile vihjeid ümbritsevale kontekstile, sotsiokultuurilisele taustale.

3.1. Lingvistilisel ressursil põhinev lapsesuuhumor ehk keelekoomika

Lapsesuunaljade analüüsis tundubki olulisim eelkõige verbaalse huumori üldteoorias nimetatud lingvistiline tasand, mis väljendub siin eeskätt hääldusvigades, loogikahäiretes, kõneleja segiajamisnähtustes, nagu alateadlikud freudilikud keelevääratused (ingl *Freudian slips*), malapropismid (mingi sõna asemel kasutatakse mõnd teist, lähikõlalist sõna, nt sarnaskõlaliste võõrsõnade väärkasutus), spoonerismid (metateesil põhinevad vahetatud silpide või häälikujärjenditega vormelid) jt. Lasteaiaõpetajate kirjapanekuist põhineb tervelt kolmandik sõnaloo tasandil, moodustades klassikalises tähenduses sõnamängulise huumoriallika. Salvatore Attardo (1994) järgi esinevad keelenaljad tavakõnes tehniliselt sõnamängudena, kuid erinevad oma olemuselt sihipäraselt tehtavatest kalambuuridest, mida peetakse samuti (meta- ja luulekeele sarnaselt) keelenaljadeks (1994). Attardo (1994) eristab sarnassõnamängude nelja kategooriat: paronüümid, homonüümid, homograafid ja homofoonid. Paronüümid on foneemiliselt koosseisult (kõlalt) sarnased, kuid mitte identse kirjapildiga, ja kannavad eri tähendust. Homonüümid on foneemiliselt ja grafeemiliselt koosseisult sarnased, jagunedes homograafideks – ühtmoodi kirjapildi, kuid eri hääldusega sõnad (*palk : palk*) – ning homofoonideks – sama häälduse, aga erineva kirjapildi ja tähendusega sõnad (*baar : paar*).

Üks peamisi keelenalju tekib sarnase hääldusega sõna kasutamisest vales tähenduses, st nalja leksikaalne lõikepunkt lasub põhiliselt sarnassõnadel ehk homo- ja paronüümidel. Morfeemkoosseisu poolest osaliselt kattuvad sõnad võivad lapsel segi minna. Laps kasutab mõtte edasiandmisel sõna, mida on kuulnud ja mis assotsieerub sõnaga, mida parajasti tahetakse öelda. Sellised eksimused tunduvad naljakad, sest kaasavad ütluste kuulja/lugeja mentaalselt kokku viima kaht skripti – seda, mida öeldi, sellega, mida oli mõeldud või taheti öelda (vt ka Nilsen, A. P., Nilsen, D. 2000: 8). Muidugi peab arvestama, et lapse positsioonilt ei saa enamasti rääkida teadlikust keelekoomikast, mistõttu taotluslike huumorivõtete (sõnamängud, nagu spoonerism, malapropism, freudilik keelevääratus, paranomaasia / paranomastiline kujund) asemel sobib ütlusi kirjeldada neutraalsete lingvistiliste terminitega (metatees, paronüümia, homonüümia ja selle alatüübid homograafia ja homofoonia).

Leksikaalsel tasandil piisab huumori tekkeks sõna tähendust muutvast täheasendusest.

Janek (6-a): „Marjo, kas sul **mokamütsi** on?” (ERA, DK 40, 358); (hääldusülekanne, esineb *m*-i alliteratsioon: *nokamütsi* asemel *mokamütsi*).

Sõna tähendust võib humoorikas suunas mõjutada grammatiline keelevääratus, nt on kirjapanemist väärt olnud vale tüvevokaali valik või astmevahelduslik sõna, mille tüvevorme laps ei oska normatiivselt kasutada.

Sõidame autoga Anne kanalist mööda ja 6a Ander ütleb: „Lähme homme siia **kanalasse** ujuma” (ERA, DK 40, 328); (*kanal* : *kanalisse* asemel *kanalasse*).

5-a Sven Erik kuulis, kuidas kasvataja rääkis emmega verivorstidest ja leidis, et: „**Seasid** tapetakse” (ERA, DK 40, 331).

„Ma tahtsin täna kodus **puhkata**” (ERA, DK 40, 150).

Annabel tüdrukutele: „Kui ma ükskord veel väike olin ja mul kõht valutas, siis ma pidin ju **kiirappi** minema ja seal hästi kaua olema!” (ERA, DK 40, 357); (*appi* on vormimoodustuslikult õige, ent liitsõna *kiirabi* koosseisus ei tarvitata).

Tüüpiline keelevääratuse näide on metatees väljendis *kõrge kontsaga kingad* ehk *kontsakingad*, mille eksimusi on õpetajad neljal korral (ja huvitaval kombel ainult tüdrukutelt) kirja pannud: *kintsakongad* (ERA, DK 40, 260 (3.C)), *konksa kingad* (ERA, DK 40, 343), sama väljendiga esineb ka sõnatuletust: *ilusad kontsatatud kingad* (ERA, DK 40, 301), *kontsad* (ERA, DK 40, 304). Sõna tasandi metateetilisi näiteid, mida huumoriteoorias käsitletakse spoonerismidena, on materjalis veelgi.

Joosep (4-a): Õpetaja! Me käisime koridoris!!! **SAJALA**!!! (ERA, DK 40, 257).

Paranomastilisel loomel põhinevad nt järgmised naljad:

Gerdo räägib tüdrukutele: „Ma olen saanud kunagi **pasteedi** peal hüpata!” (ERA, DK 40, 357); (*batuut* asemel *pasteet*).

Miiu (4-a): „Minu lemmikloom on **amsterdam**” (ERA, DK 40, 203 (3.C)); (*hamster* asemel *Amsterdam*).

Lapsed söövad laua ääres. Mehis vaatab aknast, kuidas väljas lumi tuiskab ja ütleb: „**Purskab** väljas!” (ERA, DK 40, 354).

Koolieeliku keeleoskus on arenemisjärgus, sageli ei piisa tal eneseväljenduseks sõnu ja nii tuleb uued muutvormid ise leiutada. Seejuures torkavad silma mängulisus ja loovus, milles on oma loogika. Lapsed valdavad mitmeid mehhanisme. Tüüpiline on mitme sõna sulandumine ehk kontaminatsioon, nt eelnimetatud *kontsad*, kahel korral on õpetajad kirja pannud lapse sõnakasutuse *pillima* tähenduses 'pilli mängima' (ERA, DK 40, 83) ja 'klaverit mängima' (ERA, DK 40, 180 (3.C)). Lastekeelele omane moodustusvõte on ka sõnatuletus, nt nimisõna järgi verbi tuletamine.

Õnne Liis läheb rühma uue koristusnurga juurde: „Teen lapi märjaks ja lähen **lappima!**” (ERA, DK 40, 354).

Eliise (2-a) näitab oma lakitud küüsi: „Näe, vaata – Mann **küüsis!**” (ERA, DK 40, 358).

Andrea (3-a): „Meie **plastiliinisime!**” (ERA, DK 40, 303).

Liisi kasvatajale: „Anna mulle palun kriiti, ma tahan **kriitima** minna!” (ERA, DK 40, 357).

Helo (5-a): „Kasvataja, minul on täna **poodimine!**” (poodi minek) (ERA, DK 40, 328).

Lapsed õmblevad. Üks poiss ütleb: „Tüdrukutel tuleb **nõelamine** paremini välja. See ei ole meeste töö” (ERA, DK 40, 170 (3.C)).

Mehhanism toimib ka vastupidises suunas: laps tuletab verbist nimisõna.

Rühmas töötab elektrik ja vahetab lülitit seinal. Mikael (5-a): „Kas sa paned meile uue **vajutela?**” (ERA, DK 40, 302).

Kirke-Liisa: „Gerdo läheb uisutama **uisulasse!**”

Väga viljakas ja lennukas võib olla laste liitsõnalooime.

Lapsed vaatavad tuntud eestlaste pilte. Kasvataja näitab Kaie Kõrbi pilti ja küsib: „Kas te teate, kes Kaie Kõrb on?” Gerly: „**Ilukeerutaja!**” (ERA, DK 40, 356).

Materjalis esineb lapse individuaalsest loogikast tulenevat originaalloomet, millel on oma loogiline etümoloogia.

2-a Annabel nimetab poes kassapidajat „**maksma tädiks!**”, sest emme ütleb poes kogu aeg, et nüüd peame maksma tädile kauba eest (ERA, DK 40, 330).

Levinud on täiesti uute sõnade homonüümiline loome.

Nüüd ma tean, pull on isa, tal ei ole **taguraid!** (udaraid) (ERA, DK 40, 315).

„Ema, vaata, **kapsutaja** tuleb!” (kasvataja kohta) (ERA, DK 40, 315).

On teada, et viimase tekstinäite üles kirjutanud õpetaja tarvitab sõna *kapsutaja* enda kasutajanimena sotsiaalmeedias ja Skype'i profiilnimega. Folkloristlikult ja lingvistiliselt ongi põnev, et lapse originaalne (vigane) keeleloome võib emotsionaalselt mõjutada hoopis täiskasvanu korrektset keelt ja mõne sõna väärvorm võib aastakümneteks kogukonna käibesse rühmaslängina jääda.

Suur osa ütlusi osutab täiskasvanutelt kuulnud täpse sõnakasutuse matkimisele, väljendite kordamisele. Täiskasvanu positsioonilt mõjub naljakalt, kui laps võtab kuulnud repliigid kasutusele, elab sisse ja asetab end täiskasvanute maailma, nt kasutab võõrsõnu või hinnanguid, mis pole justkui lapsele eakohased. Keelelise ja kontekstilise tasandi seotusest (kõnepruuk ja stilistilised valikud) annavad tunnistust lapse ütlused, mis põhineb ilmselt täiskasvanu varasemal olukorra kirjeldusel.

Melinda (3-a): Üks mutt müüs turul Salmele (vanaema) roiskunud kala! (Mil-line sõnavara 3-a!) (ERA, DK 40, 257).

Nalja võib teha etteaimamatu stiili või kõnekujundi kasutamine. Ootamatult võib mõjuda nt slängi kasutamine.

Raul unistab: „Suurena hakkab rokkijaks, rokin täiega!” (ERA, DK 40, 356).

Õpetajat võib üllatada mahlakate kujundite ja väljendite tundmine.

Lapsed söövad. Gerdo küsib juurde, Marcus aga ei võta lusikatki kätte. Gerdo: „Marcus **jääb kelgunööriks!**” (ERA, DK 40, 354).

Samuti võivad nalja lätteks olla fraseologismid, mida laps kasutab otsetähenduses ja mille üldtuntud kujundlik tähendus on talle teadmata.

6-a Marie: „Liisa ei tulnud täna lasteaeda, sest ta on **peast natukene soe**” (ERA, DK 40, 330).

Esimese ja teise keele omandamise loogika ning produtseerimisprotsessi olemus tuleneb tõsiasiast, et inimese keelevõime, suutlikkus aru saada, mõistestada ja teadmisi talletada tugineb assotsiatsioonidele ning analoogiapõhistele üldistustele ja on vahetult seotud nende protsesside aluseks oleva teadmuse universaalse iseorganiseerumisvõimega (Eslon jt 2010: 27). Üleskirjutustes on levinud mõistete/sõnade segiajamine, semantilised ülekanded ehk assotsiatsioonid ja analoogiad, mis toimivad laste puhul mnemotehniliste võtetena (lapsele meenub justkui midagi varasemast keelekasutusest/kuuldust, kuid mitte päris õigesti).

Samuel (5-a): „Käisime **Jõgevapoja mägedes** kelgutamas” (ERA, DK 40, 202).

Õpetaja: „Mis jõgi voolab Tartust läbi?” Ott (6-a): „**Emavesi**” (ERA, DK 40, 202).

Kogu materjali hulgas paistavad silma korduvad assotsiatsioonid või ilmselt just popkultuuri (filmide-raamatute) mõjulised keelelised edasiarendused: nt mitu last on seostanud Dalmaatsia koeri kirju või mustvalge tähendusega, öeldes tee ääres sööva mustakirju lehma kohta *Dalmaatsia lehm* (ERA, DK 40, 12 (3.C)) ja kapsaliblika kohta *Dalmaatsia liblikas* (ERA, DK 40, 16); tele-seriaal „Komissar Rex” on inspireerinud Rexi kasutama koera sünonüümina (EFA, DK 40, 11 (3.C)). Kahe üleskirjutusega esindatud *jäävhammaste* asemel *jäähambad* on tüüpiline semantilise ülekande näide (*jääv* on abstraktne, *jää* konkreetne kategooria) (ERA, DK 40, 244 (3.C) ja ERA, DK 40, 327). Näitega seondub keeleteadus, mille alusel laps tuletab *piimahammaste* põhjal *leivahambad* (ERA, DK 40, 359), analoogselt järgneb *neljapäevale* lapse loogika järgi *viiepäev* (ERA, DK 40, 358) jne.

Huumori allikana on mõnel korral esinenud kakskeelsust, mis seostub semantilise ülekandega ja üldiste teadmistega, nt võib lapse vaatepunktist olla ema ja tema nimi sünonüümsed.

Vene perest pärit tüdruk vastab küsimusele: Mis Su ema nimi on? **Ma-motška!** (ERA, DK 40, 83).

Paljudes tekstides võib täheldada laste empaatilist antropomorfistlikku lähenemist, kus lapsed samastavad ümbritsevate objektide olemust endaga, elustatakse elutud asjad, omistatakse elututele objektidele tundeid jne.

Kasvataja: „Mis juhtub puuga, kui jänesed selle koore ära närivad?”
Sigrid: „**Puul hakkab külm!**” (ERA, DK 40, 356).

Lapse kõnepruugis võivad saada elusa väljenduse ka tarbeesemed, rõivad, jalanõud jne.

Maria (4-a) tuleb õuest tuppa: „Ma olen **ümeli** lumine ja **saapad külmetavad!**” (ERA, DK 40, 358).

Nimetatud näites võiks huumori esile kutsuda ka metateesil põhinev *ümeli* õige vormi *üleni* asemel, kuid piltlik kujund on koomika esilepääsemisel jõulisem võte.

Suur osa kirjapandust on laste siirad katsed põhjendada-kirjeldada nähtusi ja olukordi oma kogemuse ja loogika alusel. Lapse senise lühikese elukogemuse pinnalt on argumenteerimine neis tekstides äärmiselt loominguline, samas võib tunduda täiskasvanule pööraselt naljakas.

Mängitakse äraarvamise mängu. Kasvataja kirjeldab pildil olevat eset:
„See on elutu, ümmargune ja musta-valgekirju.”
„Lehm,” arwab Alvaro.
„Ma ütlesin, et see on elutu,” täpsustab kasvataja.
„Surnud lehm!” teab Alvaro (ERA, DK 40, 355).

3.2. Alalised vihjed sotsiokultuurilistele kontekstidele

Lingvistilist sõnaloometasandit laiendades märkame ütlustes viiteid lapse sotsiokultuurilistele kogemustele. Nii nagu folkloor tekib pidevas seoses ümbritseva kultuurikeskkonnaga, nii saame väita, et laste ütlused peegeldavad ümbritsevat maailma ja esitavad sellest maailmast ehedaid variatsioone, mis on tekkinud lapse senise elukogemuse ja sellel põhineva loogika põhjal. Eve Kikas (2010: 140) on osutanud, et täiskasvanute kõne kuulamine ja interpreteerimine on uute seletuste loomisel väga tähtis; just täiskasvanud varustavad last sõnadega, vastates lapse küsimustele, aidates struktureerida infot. Kahjuks on materjal lapse maailmapildi kohta põhjanevate järelduste tegemiseks liiga juhuslik, kuid vihjed annavad aimu, kuidas teatud stereotüüpe varakult omandatakse. Nii on korpuses soostereotüüpide kõnekaid peegeldusi selle kohta, millised käitumismustrid on laste ettekujutuses omased tõelisele mehele, millised on aga naiselikkuse väljendused.

Kalle räägib tähtsalt teistele lastele: „Tõeline mees kannatab külma ära!” (ERA, DK 40, 354). (Tõeline mees on võimeline kannatama.)

Raul Madis-Mairoldile: „Arva ära, miks mulle kiilakad tüdrukud ei meeldi? Sellepärast, et ma mõtlen siis, et on poiss!” (ERA, DK 40, 354). (Lühikeste juustega või kiilaspeaga tüdruk on pigem poisilik.)

Kasvataja häälsuse „Uihh!” peale pistab 4-a Andri pea kapist välja ja küsib: „Kas sa oled ka mingi kiljuv naine või?” (ERA, DK 40, 330). (Kiljumine kui naiselikkuse väljendus.)

5-a poiss: „Onju, et naised on vajalikud, sest muidu ei oleks järjendikke?” (ERA, DK 40, 118 (3.C)) (Naiste rolli tähtsus eelkõige laste saamisel ja kasvatamisel.)

Paljud kirjapanemist väärt situatsioonid leiavad aset spontaanselt lasteaiategevuste käigus, dialoogides on sageli näha õpetaja kasvatav ja hariv eesmärk, millele laps ootamatult oma loogikaga vastab ja situatsiooni interpreteerib:

Mattisel (5-a) on müts nii peas, et üks kõrv on väljas, teine sees.

Õp: „Nii küll üks korralik mees õue ei lähe.”

M: „Läheb küll kui tahab” (EFA, DK 40, 11 (3.C)).

Naljades simuleeritakse ennast suure inimese rollidesse ja kujutletakse, kuidas sellisel juhul tegutsetaks-toimitaks.

3-a Karl: „Oh oleks ma juba suur, siis ma saaksin endale päris naise võtta” (ERA, DK 40, 330).

Kirjapanemist on ajendanud ka mingi olukorra kujutamine lapse vaatepunktist ja arusaamast lähtuvalt. Järgnev lugu illustreerib lapse ehedat empaatilist muljet isa töökohast.

Haldi isa on muuseumi direktor. Ühel päeval peale söömist võtab Haldi laualt kaks allesjäänud küpsist ja ütleb: „Ma viin need muuseumi naistele. Nad ei saa kuskil söömas käia. Mulle ei meeldi nälgivad inimesed!” (ERA, DK 40, 357).

Huumor tekibki kitsa ja täiskasvanule uskumatu detaili (muuseumi töötajad ei saa söömas käia) esiletulekust. Mulje põhjused jäävad tekstis n-ö kaadri taha, aga pakuksid uurijale huvi.

Matkimisvääreks saab ka täiskasvanu tegevus, nt kohvijoomine.

Nelja-aastane Piibe tuleb hommikul lasteaeda ja kurdab kohvi joovale kasvatajale, et kodus söi küll, aga kõht on ikka tühi. Õpetaja küsimuse peale, et kas sa putru tahad natuke, vastab Piibe: „Ma putru ei taha, aga kohvi tahaks küll.” (ERA, DK 40, 333).

Enam avaneb laste maailmatunnetus repertuaaris, mis on saanud vastuseks õpetaja sihipärasele küsimustele ja ootustele. Õpetaja on lapsi spetsiaalselt intervjuueerinud ja jäädvustanud mõne etteantud teema arutelu: nt kogu rühma intervjuu õnne tähenduse kohta või õpetaja ja rühma arvamused teemal, kelleks soovivad lapsed suurena saada. Materjal sarnaneb ajakirjanike intervjuudega, mis tehtud lastega mõnel päevakohasel teemal (vt nt lasteaias tehtud intervjuu põhjal kirjutatud artikkel lihavõttepühade tähistamisest: Päärt 2006), ja teadlaste eesmärgipärase intervjuudega, mille siht on välja selgitada laste suhtumised teatud nähtustesse või teadmised konkreetse teema kohta (nt Kikas 2010; Siim 2015). Need ei ole tehniliselt niivõrd keelenaljad (kuigi lingvistiline alustasand võib olla samuti oluline), koomika tekib tavakäitumise nihkesolekust sellega, kuidas laps oma vähese elukogemusega maailma mõistab ja oma arusaama väljendab.

Suhestumist täiskasvanumaailmaga näitab hästi õpetaja korraldatud teemaküsitlus selle kohta, kelleks rühma lapsed suurena saada tahaksid. Lisan siia kevadel 2010 tehtud küsitluse (need lapsed olid parasjagu lasteaiast kooli minemas).

Hester – Mina tahan hakata lapsehoidjaks. Lähen ukse taha ja küsin: „Kus on laps?”

Mattias – Ma hakkam KIRJANIKUKS nagu mu isa! Tead, ma mõtlesin ümber ja hakkam siiski hoopis KINDRALIKS!

Simoon – Ma ei viitsi tegelikult arstiks hakata. Ma tahan poemüüjaks!

Anita – Emme tahab, et ma hakkam arstiks ja ma hakkangi! Mul on ÕRNAD käed!!!!

Jan-Jasper – Tahan hakata politseiks.

Kreete-Lisette – Ma veel muidu ei tea. Ehk poemüüjaks... LOOMAPOEMÜÜJAKS! Ma mõtlen veel ümber.

Loviisa Lorelai – Mina tahan hakata lauljaks. Kui ma lauljaks ei saa siis ma tahaksin raamatupidajaks nagu mu emmegi (ERA, DK 40, 226).

Huumor tekib olukorras, kus laps kujutab elukutseid ette oma nappide kokkupuudete põhjal, rõhutades teatud detaile (nagu arstiameti eeldus õrnad käed; või müüjaks saades soov töötada loomapoes), lubades äärmuslikke hüpeid (nimetades ühtaegu kardinaalselt erinevaid oskusi nõudvaid ameteid: kirjanik/kindral, laulja/raamatupidaja).

Mõnikord on arutelud toimunud vägagi täiskasvanulikel pingeteemadel, näiteks Imavere lasteaias 2009. aastal kirja pandud materjali teema „Kuidas

raskel ajal säästa?” on ilmselgelt inspireeritud parajasti ühiskonnas lahvatanud majanduskriisist.

Kalleid asju ei osta, näiteks kohvimasinaid.

Pangast saab laenata.

Ainult sööki peab ostma.

Kui sul on aiamaa, saad sealt sööki.

Poes ei käi üldsegi.

Lihtsalt ostad oma asjad ära ja siis ei osta enam midagi.

Minu isal on veel töö alles, tal on raha (ERA, DK 40, 361/2).

Mõistagi jõuavad keerukad probleemid lasteaiari aruteludesse, mis peegeldavad laste teadmuse konkreetsest olukorrast. Selles näites ilmnevad laste suhe rahasse (pangast saab laenata), tarbimisväärtused (laps teab, et ajastuomased kohvimasinad on kallid, toit on esmatähtis ja toitu on võimalik ise kasvatada), töötuse teema, mis on tihedas seoses sotsiaalse keskkonnaga.

4. Kokkuvõtteks

Lasteaiaõpetajate kirja pandud lapsesuunaljad esindavad täiskasvanu positsiooni ja on kirjapanemise hetkel pigem täiskasvanuhoumor, mille analüüsimisel on sõltuvalt aspektist oluline interdistsiplinaarsus. Lapse silmade läbi nähtud ja suuliselt vahendatud kogemuse vormib looks ja paneb kirja keegi teine, tavaliselt pereliige (lapse- või vanavanem, vanem õde-vend), hoidja, lasteaiaõpetaja jne, ükskõik, kes on sündmuse tunnistajaks. Naljakatel ütlustel on kõik eeldused folkloriseeruda, muutuda kogukonda siduvaks rühma- või perepärimuseks, mis võib nii kirjalikult kui ka suuliselt püsivalt levida või aeg-ajalt aktualiseeruda. Õpetajad talletavad ütlusi perspektiivitundega, niisiis moodustab traditsioon olulise verbaalse mälu toe beebi- ja lapsefotoalbumite ja mälestusraamatute kõrval.

Mitmehihilised lapsesuukirjapanekud on sisu ja teemade ning konstrueerimistehnikate poolest tihedasti seotud huumori ja naljaga, seetõttu saab kogu nähtust ka huumoriteooriate kaudu analüüsida ja tõlgendada. Vastavalt huumoriteooriatele on ütlused enamasti argitegevustes esinev situatsioonikeskne juhuhuumor, kuid mõnikord sihipärase teemavestluse tulemus. Suur osa naljakana tajutust põhineb laste keeleomandamise ja -arenguga kaasnevatel keelevääratustel ning maailma tundmaõppimisega seotud originaalsetel ja omalaadsetel tõlgendustel. Ainesele rakendatud verbaalse huumori üldteooria kohaselt avanevad ja põimuvad eri tasandid: skriptide vastandlikkus, loogiliste mehhanismide häired, situatiivsus ja kontekst, ütluse sihtmärk, narratiivne strateegia ehk žanrilisus ning lingvistiline ressurss. Kooskõlas lapse keeleomandamise ja keelearenguga on käesolevas uurimuses lapsesuütluste analüüsimisel esiplaanil lingvistiline ressurss. Huumoriks vajalik üllatusmoment tekib kahe vastandliku skripti kokkupõrkel, mis teostub siinses aines peamiselt leksikaalsel, sh homonüümse ja paronüümse sõnaloo tasandil. See väljendub eeskätt hääldeksimustes, loogikahäiretes, segiajamisnähtustes, assotsiatiivsetes edasiarendustes.

Laste ütlused peegeldavad küllalt otsekoheselt ka ümbritsevat reaalsust, samas ei võimalda konkreetne materjal lapse maailmapildi kohta põhjalike absoluutseid järeldusi teha, küll aga tuvastada sotsiokultuurilisi vihjeid, ümbritseva eluolu seoseid, pidevat (peidetud) dialoogi täiskasvanumaailmaga (nt omandatud kultuurilised stereotüübid, täiskasvanumaailma matkimine), mida saab lisaintervjuude toel tulevikus edasi uurida. Tundub, et enamiku naljade puhul pole kirjapanemise hetke personaalsus hiljem oluline, tekstid toimivad huumorina ka algsituatsiooni ja -konteksti hajudes.

Laste öeldule tähelepanu pööramine vaidlustab üldlevinud vanasõna „Laps räägib siis, kui kana pissib” ning seab lapse kui isiksuse ja tema arvamuse olulisele kohale. Selline lähenemisviis on omane tänapäeval elujõulisele lapsepõlvesotsioloogia paradigmale, mis lähtub lapsekesksusest. Võib väita, et seesugune pärimus väärtustab väikest isiksust ning võimaldab lapse kasvades luua hilisemat emotsionaalset sidet (nt leevendada tunnustusevajadust teismeliseeas) ja ideaalsetel juhtudel olla abiks põlvkondade vahelise ühise keele leidmisel.

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimistoetuse IUT22-5 „Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid” raames.

Arhiiviallikad

ERA, DK = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi digikäsikirjad.

Kirjandus

- Argus, Reili 2003. Lastekeelest ja selle uurimisest. – Oma Keel, nr 1, lk 26–32.
- Argus, Reili 2007. Eesti lastekeelecorpuse morfoloogilisest märgendamisest. – Tallinna Ülikooli keelecorpuste optimaalsus, töötlemine ja kasutamine. Toim Pille Eslon. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Attardo, Salvatore 1994. Linguistic Theories of Humour. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Attardo, Salvatore 2010. A primer for the linguistics of humor. – The Primer of Humor Research. Humor Research 8. Toim Victor Raskin. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 101–155.
- Attardo, Salvatore 2014. Encyclopedia of Humor Studies. Texas: Sage Publications.
- Attardo, Salvatore, Raskin, Victor 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. – HUMOR. International Journal of Humor Research, kd 4, nr 3/4, lk 293–347.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. 3. kd, L–O. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2009.
- Eslon, Pille, Õim, Katre, Kaivapalu, Annekatrin, Argus, Reili, Matsak, Erika 2010. Kuidas uurida, esimese ja teise keele omandamist? – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja, nr 20, lk 263–348.
- Hartšenko, Vera 2012 = Вера Харченко, Корпус детских высказываний. Москва: Издательство Литературного Института им. А. М. Горького.

- Hiemäe, Mall 2014. Naljakatel eluseikadel rajanevad lood kogukonnapärimuses. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 845–861.
- Kikas, Eve 2010. Laste mõtlemine. Pilved, vihm ja vikerkaar laste seletustes. – Mäetagused, nr 46, lk 139–156. <http://folklore.ee/tagused/nr46/kikas.pdf> (5. V 2015).
- Kraav, Inger 2007. Lapse areng valdkonniti ja võimalused sellele kaasa aidata. – Lapsehoidja käsiraamat. Toim Siiri-Liisi Läänesaar. Tallinn: Perekasvatuse Instituut, lk 58–123.
- Krikmann, Arvo 2004. Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Lingvistiliste huumoriteooriate uuemaist arenguist. – Reetor 4. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kõiva, Mare (toim) 1995. Lipitud-lapitud. (Tänapäeva folkloorist 1.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Keele Instituut.
- Laineste, Liisi 2003. Suunad huumori uurimises. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 793–804.
- Martin, Rod A. 2007. The Psychology of Humor. An Integrative Approach. Burlington: Elsevier Academic Press.
- Martson, Ilona 2010. Kükitatv mannatera ja teisi eesti laste nalju. Tallinn: Tänapäev.
- Mägiste, Julius 1924. Paar sõna lastekeelest. – Eesti Keel, nr 1, lk 1–9.
- Nilsen, Alleen Pace, Nilsen, Don L. F. 2000. Encyclopedia of 20th-Century American Humor. Phoenix: Oryx Press.
- Prout, Alan, James, Allison 2005. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. – Childhood. Critical Concepts in Sociology I. Toim Chris Jenks. London–New York: Routledge lk 56–80.
- Põldmäe, Rudolf 1941. Eesti rahvanaljandid I: Inimese eluperioodid. Tartu: Teaduslik Kirjandus. <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/nali/sisse.html> (15. VI 2015).
- Päärt, Villu 2006. Lihavõttejanes käib kodus mune peitmas. – Postimees, 15. IV, lk 6. <http://www.postimees.ee/1539573/lihavottejanes-kaib-kodus-mune-peitmas> (15. VI 2015).
- Raskin, Victor 1985. Semantic Mechanisms of Humor. (Synthese Language Library 24.) Dordrecht–Boston–Lancaster: Reidel & Hingham.
- Schmidt, Sigrid 2005. Kindermund – Erheiternde Kinderaussprüche und ihr Verhältnis zu Witzen. – Folk Narrative Theories and Contemporary Practices: Abstracts. 14th Congress of the International Society for Folk Narrative Research (ISFNR). July 26–31, 2005 Tartu, Estonia. Tartu: Estonian Literary Museum, University of Tartu, lk 257. <http://www.folklore.ee/isfnr/abstracts.php> (15. VI 2015).
- Sii, Pihla Maria 2015. Soome kolinud eesti laste lugusid mobiilsusest. – Folkloristide X talvekonverents „Mälu. Meenutamine. Muistend”. Pühendatud Aino Laaguse 70. sünniaastapäevale. Teesid. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond, lk 25. http://www.ut.ee/folk/files/talvekonverentsi_teesid_2015.pdf (15. VI 2015).
- Suvi, Hella 2009. Lapse subjektsuse ja objektsuse esitamine ajakirjanduses Postimehe näitel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/45304/Suvi_Hella_mag_2009.pdf?sequence=1 (15. VI 2015).

- Tš u k o v s k i, Kornei 2001 [1958] = Корней Чуковский, Собрание сочинений в 15 т. Т. 2. От двух до пяти, Москва: Терра – Книжный клуб. <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Prosa/Ot2do5/Ot2do5.htm> (15. VI 2015).
- V i s s e l, Anu 2004. Lastepärimus muutuvast ühiskonnas. – *Ars musicae popularis* 15. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, etnomusikoloogia osakond. <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/dok/2004/b16859947/vissel.pdf> (15. VI 2015).
- V o o l a i d, Kalle 2010. Mootorratturid tulevad kurvist, Till pikalt ees! Valik spordikommentaatorite naljakaid ütlemissi. Tallinn: Jutulind.
- V o o l a i d, Piret 2012. Meie armastuse emmed. Lapsesuu räägib. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.
- V o o l a i d, Piret 2015. Lapsesuu. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <http://www.folklore.ee/Lapsesuu> (15. VI 2015; eetilistel põhjustel parooliga kaitstud).

Childlore discussed in the framework of linguistic humour theory: A literary tradition based on oral sayings

Keywords: folkloristics, humour, child humour, child jokes, kindergarten lore, general theory of verbal humour, quotes lore

The article discusses the funny statements sent in to the all-Estonian contest (October 2010 – January 2011) of collecting kindergarten lore. The resulting corpus of child jokes or child humour is analysed from folkloristic and humour theoretical aspects.

The main focus is on child jokes observed in kindergarten, and the teacher's perspective. In many kindergarten groups the teachers have started a tradition of noting down the children's cool and witty statements on a running basis. Sometimes, opportunity permitting and good will not far away, such notes have been collected and published as group tradition to be enjoyed by everyone involved as long as they care to remember. The records analysed fall into two categories – (1) texts born occasionally in the course of everyday activities and interaction, and (2) texts produced in response to the teacher's deliberate questions and expectations (possibly the teacher's records of a discussion on a given topic, such as happiness, for example). Note that at the point of recording the statements look funny to adults, and thus their analysis should be based on an interdisciplinary approach. In the present article child jokes are mainly placed in the focus of linguistic humour theories. The key questions are (1) What kind of statements have been perceived as funny enough to be taken down by the teachers? (2) What is the humour theoretical (mainly linguistic) basis of the jokes? (3) What universal regularities should be placed at the foundation of a viable system of child jokes?

Piret Voolaid (b. 1971), PhD, Estonian Literary Museum, Department of Folkloristics, Senior Researcher, piret@folklore.ee